

Marx Mária

Húsvéti határjárás Zalaegerszegen

Zalaegerszeg mezővárosban (1885. május 13-a óta rendezett tanácsú városban) még századunk harmincas éveiben is élt a húsvéti határjárás népszokása. Megléteinek ténye széles körben ismert, ugyanis Gönczi Ferenc mintegy háromoldalnyit szentel bemutatásának kézikönyvként használt „Göcsej” című könyvében.¹ Részletesen leírja a határjárás lefolyását, és elbeszéli a hozzá fűződő – a török elűzésével kapcsolatos – mondát, utal a felvonuláskor hordozott „törököktől zsákmányolt” zászlóra, amely az általa közölt fényképen is látható. Kutatóink gyakorta hivatkoznak is Gönczi leírására főként folklorisztikai témájú művekben, amelyekben naptári ünnepekhez kapcsolódó népszokásként említik és írják le.²

Gönczi után 1952-ben Fülöp István tanító gyűjtött adatokat a határjárásról, de ki nem adta őket. A néhány lapnyi leírás más egyéb hagyatékaival együtt a Zala Megyei Levéltárba, majd a Göcseji Múzeumba került.³

Dr. Szentmihályi Imre, a Göcseji Múzeum néprajzosa folklorisztikai gyűjtései során az ötvenes években a határjárás felől is kikérdezte azokat a környékben lakó, vagy onnan a városba költözött öregeket, akiktől egyéb anyagot, történeti mondákat, helyneveket, népszokásokat, stb. is gyűjtött. Gyűjtőnaplóját a Göcseji Múzeum Adattára őrzi, a jelen dolgozat ezekből a naplóból is merít.⁴

1993-ban gyűjtött a szokásról Paksa Katalin népzenekutató. Az általa lejegyzett dallamváltozat az MTA Zenetudományi Intézetében található.⁵ A Magyar Népzene Tára⁶ a Gönczi által közölt dallamot ismétli, a tudományos és népszerűsítő irodalomban általában csak a szöveget tették közzé.

Magam azok közé tartozom, akiknek családi környezetében és szomszédságában ismert volt a határjárás, gyermekkoromban sokszor mesélték a vele kapcsolatos történetet, a körmenet útvonalát, a mozsarazást, és hallottam énekelni a „Sáncregement” nótát is.

Az egerszegi húsvéti határjárásban három különböző történeti ill. néprajzi mozzanatot vélek összekapcsolódni. Az első a határjárás közigazgatási és jogi hagyománya, amelyhez hozzá tartozott, hogy az idősebb generáció a fiatalabbnak tovább adja a határjelek ismeretét, tréfás, néha egész drasztikus módon (esetünkben

pl. 12 botütéssel) emlékezetükbe vésve azok hollétét. Mindezt persze a határ mindkét oldalán lakó tekintélyes, hiteles tanúk jelenlétében.

Valószínűleg ez volt az alap az egerszegi határjárás esetében is, az útvonal ugyanis, amelyen a menet végighaladt a város déli-délnyugati határai mentén már egy 1371-es oklevélben szerepelt, és később is, egészen az 1850-es évekig viták és pereskedések tárgya volt.⁷ Magát a határjárást 1761-ben említették először: Zala vármegye főbírája és esküdtje január 27-én vette jegyzőkönyvbe 18 hiteles és pártatlan tanú helyszíni kihallgatáson tett vallomását, s ezek alapján szándékozott eldönteni, hol húzódik a határ Zalaegerszeg és Bazita között. A válaszokból kiderült, hogy az egerszegiek zászlóval és dobokkal, énekelve szokták a határokat jární, lövöldözni a határt jelölő fákra, s megújítani a határjeleket.⁸ A határjárást a török időkben is megtartották, annak biztonsága érdekében fegyveres egerszegi katonák is csatlakoztak a menethez, de a harcok múltán a katonaság részvétele elmaradt. Ez a momentum is az 1761-es leírás egyik tanúvallomásából származik,⁹ de feleslegesnek ítéltetett, s ezért tintával áthúzták.

A határjáráshoz, valószínűleg a 19. század elején a törökkel kapcsolatos történeti mondai elemek kapcsolódtak. Ez a második, folklorisztikus vonal, amely a több rétegű szokást színezi. A törökös motívumok késői voltát leginkább az bizonyítja, hogy a 18. századi tanúk közül egyik sem említi őket, pedig időben közelebb lévén legalább néhányuk emlékezetében nyoma lehetett volna. Sőt a tintával áthúzott részben kifejezetten az olvasható, hogy a török háború elmúltával a határjárók fegyver nélkül csendesen szoktak jární és a fákon lévő kereszteteket megújítani.¹⁰

A 19. században azonban a jogi szokás eredeti, hivatalos szerepe megszűnt, hiszen II. József óta a határfelmérés már mérnöki munka volt. Csak folklorisztikus vonásai tartották életben még egy újabb évszázadon keresztül. Másrészt a romantika idején gyakran előfordult, hogy a nép egyes, nem világos eredetű szokásokat a török elleni küzdelemmel hozott összefüggésbe. Jól megfigyelhető ez a tendencia Szentmihályi Imre más folklorisztikai gyűjtése esetében is. Az adatközlők fal-

vak pusztulását, elnéptelenedését, elköltözését, családok, nemzetségek elszegényedését vagy éppen meggazdagodását, szokások elenyészését, újak megjelenését mind-mind a törökök magyarországi ténykedésével magyarázzák, még akkor is, ha a jelenségeknek bizonyíthatóan más okai voltak, vagy rájuk hasonlóan jó, de eltérő magyarázatok is adhatók.

Érdekesen, színesen, anekdotaszerűen adják elő az adatközlők Szentmihályi kérdései kapcsán a határjárás keletkezéstörténetét. Itt több „szerzőtől” állítottam össze a közszájon forgó változatokat.

Az 1879-ben született zalabesenyői Könczöl József, aki fiatal korában többször is részt vett a határjárásban, így mesélte az apjától hallottakat: „A határjárás akkor kezdődött, amikor a törökök megfutották az országot. A besenyői temetőnél ebédezett a szultán, a magyarok meg ellőtték előle a fatálat. Akkor aztán megpuccolt a török.”¹¹ A csácsbozsoki Haleder József (született 1872-ben) még azt is hallotta, hogy „amikor a török Besenyőné vót, akkor Egerszegen a határjárók lüdtötek Besenyő felé. A török basa éppen ebédezett akkor, s az ágyugoló beleesett a tányérjába. A török basa azt mondta: Na, köpköd ám a jámbor! - és a törökök elmentek Kanizsa felé”.¹²

A történet másik változata szerint a törökök nőket rabolni jöttek Egerszegre. A hírt megtudván az egerszegi férfiak női ruhába öltözve, felfegyverkezve mentek el a feltámadási körmenetre. A törökök megtámadták a körmenetet, de azok visszaverték a támadást, zászlójukat pedig elvették. Mesélője Bertalan Róza 1894-es születésű zalaegerszegi asszony volt.¹³

Ebbe a csoportba tartozik az az elbeszélés is, amely Fülöp István 1952-es lejegyzésében olvasható.¹⁴ A leírás egy 1851-es birtokperhez kapcsolódik, amely per Zalaegerszeg város és Balassa Gábor szombathelyi megyéspüspök között Dobragaszt és Gógán birtokok hovatarozásáért folyt. A városi hatóságok a perben egy 1371-es határlevélre és úriszéki ítéletre hivatkoznak, valamint arra, hogy a török idők óta fogva (tehát nagyjából 300 éve) e területeken a városiak által mindig háborítatlanul lefolytatott határjárás is bizonyíték arra, hogy a kérdéses területek Zalaegerszeg, és nem a püspök birtokában voltak.¹⁵

Ez az első olyan leírás, amely a határjárást a török feletti győzelem emlékéhez kapcsolja. Nyomatásban hasonló tartalommal 1854-ben jelent meg cikk Vass József, egerszegi születésű budai pap, tanár-nyelvész tollából a Budapesti Visszhang, majd a Hetilap c. újságban és a Napkelet-ben 1857-ben.¹⁶ Az író és a közlők szerint a kanizsai basa foga fájt volna Egerszeg várára, s húsvétra virradóra heves támadást intézett ellene, de a várvédők elszánt kirohanással megfutamtották a Besenyőnél táborozó török csapatot. Egy későbbi variáció szerint az egerszegiek megneszelték a támadás hírért, és nem védtelenül, hanem teljes fegy-

verzetben vonultak ki a feltámadási körmenetre, s így sikerült visszaverni a törököket. Ismét más változatban az egerszegiek egész éjjel olyan éktelen lármát csaptak, lövöldöztek, trombitáltak, doboltak és kurjongattak, hogy a Besenyőnél táborozó török csapat – túlságosan nagyak vélvén az ellenség túlerejét – harc nélkül megfutamodott. Ezt a győzelmet ünnepli Zalaegerszeg népe a táborigortyázáshoz hasonló húsvéti határjárással. Mindenki egyetért azonban abban, hogy a győzelem a vár katonáin, a „sáncregementen”, és vezetőjükön a „vicispányon” kívül az egerszegi lakosoknak volt köszönhető, akik a maguk módján, sippal-dobbal, maguk-készítette fegyverrel vagy jól kieresztett hanggal derekasán kivették a részüket az ellenség megfutamításából. Egyes elbeszélők szerint még az asszonyok is, akik „szenyvonóva meg peremte verték őket. Így tisztított ki Magyarországru.” (Tornyos Ferenc, szül. 1881. Babosdöbréte és Gál János, szül. 1878. Babosdöbréte)¹⁷

Ebből az időből, tehát valószínűleg a 19. századból származik a határjárás alkalmával énekelt-játszott, négy rövid dallamsorból álló nóta, amely olyan népszerűségnek örvendett, hogy még azok is emlékeznek rá, akik a határjárásban maguk nem vettek részt, csak nézői-hallgatói voltak annak idején, vagy csak elbeszélésekből tudnak a szokásról. Háromféle változatban jegyezték le a dallamot, a különbségek azonban jelentéktelenek, egy-egy, legfeljebb két hangra korlátozódnak. Maga a dallam nem népdal, hanem inkább indulószerű, sőt, rövidsége miatt leginkább trombitajelre, sorakozóra vagy más szignálra emlékeztet.¹⁸ Szövege: „Sáncregement,/ Sánta kapitány./ Félre török magyar elől,/ jön a vicispány!”

Itt kell még említenem, bár nemcsak a „törökkel vívott csata”, hanem a feltámadási körmenet jellemzői közé is illene, hogy az adatközlők mindenütt beszélnek a határjárásra kivitt zászlókról és Mária-kepekről. A zászló-motívum annyira közismert és népszerű, hogy még azok az adatközlők is említik, akik egyébként alig tudnak valamit, csak másoktól hallottak a határjárásról. Egy zászló szerepel a Gönczi könyvében megjelent fényképeken is. Ezt a zászlót a résztvevők „a török zászlóként” emlegetik. A hagyomány szerint a fentebb elbeszélte „ütközet” során került az egerszegiek kezére. A zászló egészen a legutóbbi időkig a templom tulajdona volt, de mivel a felismerhetetlenségig elrongyolódott, nem volt már kiteve sehova sem. A múzeum készített róla fényképet, de még annyi sem látszik belőle, mint a Gönczi-féle kepeken. Időközben teljesen tönkrement, csak az állapítható meg róla, hogy nem körmeneti lobogó, inkább a bandériumi zászló formájához hasonlít. Rajta feliratos szalag nyomai, maga a felirat már nem olvasható. (Gönczi könyvében szerepel a felirat: egyik oldalon „Stephane, ora pro nobis!”, a másikon „Emerice, ora pro nobis!”) Festett kép nem volt a

közepén. Mivel senki nem vette hasznát, valószínűleg eldobták, ma már nincsen meg. Gönczi könyvét a közvélemény természetesen nemigen ismerhette, de Borbély György még a könyv megjelenése előtt az 1907. húsvétján megjelent Magyar Paizsban közölte leírását és feliratait, amelyeken 181...-es évszámot látott.¹⁹ Ezt a cikket a városban és környékén sokan olvashatták, mégis szilárdan tartotta magát a „töröktől zsákmányolt zászló” elnevezés. A hagyomány meglehetősen zavaros voltára jellemző, hogy Szentmihályi egyik adatközlője (Kozma Lázár, szül. 1885-ben) így beszélt róla: „A nagytemplombu kihozták a török zászlót, azt negyvennyócba vették el a töröktü.”²⁰ Az ellenséget pedig, amelynek elűzésére a síp-pal-dobbal való felvonulás népszokássá vált a 19. század közepén, vagy végén született öreg emberek már nemcsak a törökökkel, hanem a tatárokkal (Kovács István/Bandi, szül. 1863. Botfa), sőt a negyvennyolcas horvátokkal (Bális Ferenc, szül. 1868. Csácsbozsok) is azonosították.²¹

Nemcsak az időrend keveredett meg kissé a kutatónak mesélő, múlt századi, falusi emberek fejében. Furcsa, meglehetősen hiányos, sőt ma már kissé megmosolyogtató az a kép is, amely a törökök életéről, mentalitásáról élhetett bennük. Ezt illusztrálják azok a rövidke részletek, amelyeket Szentmihályi gyűjtőnaplójából illusztrációként emeltem ki: „A törökök azt akarták elérni, hogy húsvét napján Egerszegen eszik meg a szentötött.” (Tóth József, szül. 1865. Botfa) „A török basa azt mondotta, hogy husvét napján regge a Mária kebelébü abrakojja meg a lovát.” (Németi Sándor, szül. 1869. Besenyő)

Van még két érdekes motívuma a határjárás-mondáknak, amelyeket azonban csak egy, ill. két adatközlő említ, tehát nem általánosan ismert része az elbeszélésnek.

Az egyik tipikus mesei elem, a „kőkecske”. Történetét így mesélte el Ebergényi János, 83 éves pózvai mesélő: „A törökök megszaladtak Nagykanizsáig. Mivel hirtelen kellett elmenniük, ittmaradt a Jánka hegy alatt a Lapsa mezőn egy kőkecske. A szomszédok, ha útban volt, átdobálták egymás földjére. Egyszer egy szegény ember, aki lovával járt Kanizsára sóért, elvitte magával Kanizsára a török királynak. Jelentette, hogy hozott magával egy kő kecskét. A katonák felismerték, hogy az a török királynak volt a kasszája. Tele volt aranypénzzel. A farkánál a királ kicsavarta, és a szegény ember sapkáját telemérte belőle arannyal.”²²

Ezt Ebergényi János gyermekkorában hallotta az ottani öregektől, akik viszont a fatányér ellövéséről nem hallottak. A másik közlő – szintén pózvai lakos (Farkas Károly, szül. 1876. Söjtör) – csak a pénzzel teli kőkecske otthelyét említi. Valószínűleg közös gyökerű a részlet.

A másik egyéni motívum, az eke elé fogott szüzeké Tornynos Ferencről származik: „Aszongya [a török

basa], husvét napján délbe a Szüz Máriának a kebelibü, kötényébü eteti meg az abrakot a lováva. Na asztán erre igen nagy rémulés lett Egerszegen, szettek össze szüzlányokat, hogy ekébe befoggyák üket, hogy huzzák az ekét, meg fegyveres embert, meg sipot, dobót, hangszert. Akkor ekesztek induni, hogy a határt kerölik.”²³

Az ekehúzás a népszokások ismert rítuseleme, amelyet többféle célból végeztek. Európa-szerte ismert termékenységvarázsló szerepe, tavaszunként az évi termés sikerének biztosítására. Másik funkciója a gonoszűzés. Szárazság, vagy járvány idején leányokkal ekét húztak a falu körül, hogy a rontó, gonosz erőket ezzel távol tartsák. Mindkét szerepében beilleszthető volna ez az elem is a határjárás szokásának rétegei közé, amelyek között, mint arról alább még szó esik, más hasonló termékenységvarázsló rítusok is meghúzódhatnak. Mivel azonban Tornynos Ferencen kívül nincs más, aki ezt a részletet is beleszötte volna az egerszegi történetbe, elképzelhetőnek tartom, hogy ő valahonnan máshonnan hallott az ekehúzásról, és saját iniciatívára bővítette ki vele elbeszélését. A gyűjtőnaplójából nem derül ki, hogy Szentmihályi rákérdezett-e arra, hol hallotta Tornynos az általa mondottakat. A határjárás történetének lezárásaként Tornynos ezt mondja: „Így hallottam eszt, miuta gyerek vagyok. Csaknem minden éven ementem Egerszegen a határjárást megnézni. Husvét vasárnap regge, meg nagyszombat este vót az. Éccaka.” Majd – jel után: „Erre mos má az üdősebb emberek mind kihaltak. Ha most ezeket a dógokat beszéli az ember, sok fiatal csak kineveti, aszt mongyák, hogy ez csak boloncság. ... A mi legénkorunkba mi szerettük hagatni, hogy mit mesélnek az öregek, ma má nem ugy van, a mai fiatalság ellenkezője a réginek. ... Az ember röstené is előttük meséni, mer az embert kinevetik.”

A hozzá toldott részletből számomra az derül ki, hogy Tornynos Ferencnek talán az átlagosnál jobb érzéke volt a régiek történeteire, többet is tudhatott, mint a környezete. Könnyen előfordulhat, hogy több történetből vett ki elemeket, s keverte más elbeszélésekbe. Ez természetesen inkább csak megérzés, mintsem bizonyosság.

A határjárás harmadik, számunkra leglátványosabb vonása, hogy szorosán, összekapcsolódott a nagyszombati feltámadási körmenettel. Ekkor történt a határjelek megújítása (a határt jelző öreg fákba lövöldöztek, újravesték a megkopott kereszteteket, megmagasították a határhompokat) és a kutak kitisztítása. Ez nem ismeretlen Magyarország más vidékein sem, sőt, mint ilyen hordoz magában kereszténység előtti, termékenységvarázsló elemeket is. A határjárásnak, mint jogi aktusnak ugyanis nem kellett volna feltétlenül húsvétkor zajlania, az idők során azonban összeolvadt a tavaszi határkerülés ősi szokásával, amikor a ta-

vasz legnagyobb ünnepén a zászlókkal, ereklyékkel, énekszóval felvonulók mintegy hírül vitték a természetnek Krisztus feltámadását, áldásért, bő termésért imádkoztak, s a természeti csapások, kártevők távol tartásáért könyörögtek Istenhez. A tényt, hogy a határjárás húsvét vasárnap éjjelén zajlott, minden adatközlő külön is hangsúlyozta, az 1761-es leírásban is nyomatékosan szerepel.

A 18-19. század során, amikor a határjárás jogi jelentősége kezd már halványodni, a vallásos jelleg egyre inkább előtérbe került. Résző Ensel Sándor is ezt a vonást emeli ki 1867-ben.²⁴ Leírja, hogy a határjáró menet körmenetként indul „némberekkel és gyerekekkel együtt, akik a paptól kapott áldás után a Kálvária kápolnához mennek ájtatoskodni, keresztutat járni, miközben a felnőtt férfiak határt jární mentek tovább. Ez a szokás a két háború között is ugyanígy megmaradt, amint azt saját rokonaim idősebb nemzedéke is mesélte. Természetesen az egyház képviselői is ezt a mozzanatot igyekeztek erősíteni. A századfordulón már csak azért is, hogy a szokás duhajkodó jellegét enyhítsék. Ekkor ugyanis már jócskán fogyott a borital is, s „Kovács Mihály kocsis hazafelé sietve a határjárásról Bekk Mihály kocsmájánál rá akarván ijeszteni a háznépre, belövöldözött a vendéglőbe.”²⁵

A körmenet és határjárás a leírások és a századforduló utáni elbeszélések szerint a következőképpen zajlott. A nagyszombat délután véget ért feltámadási szertartás után, kb. öt órakor mindenki hazament és otthon fogyasztotta el a vacsoráját. Este későn újra gyülekeztek a városháza és a nagytemplom körül, ahol vezetőjük, a kapitány figyelmeztető utasításokkal látta el őket. Valószínűleg ekkor kaphatták meg a mozsarat, puskaport, és a bort is, amit a jegyzőkönyvek szerint a város utalt ki nekik. Puskáról mindenki maga gondoskodott. 12 óra körül bementek a templomba. Az éjfél beharangozást követően a határjárók az oltár körül sorakoztak, a pap rövid imát mondott, majd a kapitány felszólítására egy határjáró az oltár elé térdelt, és a többiek nevében ugyanezt tette. Ezalatt előhozták a régi zászlót, (zászlókat) és azokat magukhoz véve a város akkor déli szélénél álló Kálvária kápolnához (Gönczi szerint a csata színhelyére) vonultak. Itt áldást kaptak, s aztán a kísérő nép – asszonyok, gyerekek, öregek – hazament. Innentől kezdve zajlott a tulajdonképpeni határjárás, amelyen csak felnőtt korú (kb. 20 éves kortól) férfiak vettek részt, a leírások és visszaemlékezések szerint mintegy harmincan-egyvenen. Gönczi Ferenc képen 27 férfi szerepel. Kalapjukat, fegyvereiket, zászlójukat a hagyománynak megfelelően friss puszpángágakkal tűzködték tele. Ez a szokás – a zöld ágak szedése és hazavitele – a tavaszi újjáéledéshez, a termékenység megújulásához kapcsolható, hasonlóval találkozhatunk egyes helyeken a szentbúcsúk alkalmával is.

A határjárók felvonulását zenekar kísérte, amely „furuglából”, sípokból (tárogató?), dobból, később gombos harmonikából állt. A zenekar tagjait a hagyomány számon tartotta, századunkból a neveket is ismerjük. A férficsapat – általában iparoslegényekből, – segédekből állt – megjárta az előírt útvonalon a határt, közben azokat az ifjakat, újoncokat, akik először mentek velük, a határjeleknél meg-megcsapták, hogy annál jobban eszükbe vessék a jeleket. Az eszem-iszom eleinte nem volt szokásban. A határjárók hajnali öt óra tájban tértek vissza a városba. Megkerülték a „Fehérkép”-nek nevezett szobrot a város szélén, más (véleményem szerint későbbi²⁶) adat szerint az alsóerdei Mária-képet, és ismét a Kálváriánál gyülekeztek, ahol a város népe és a pap már várta őket. A korai leírások szerint a városból kijövő nép ájtatoskodva csatlakozott hozzájuk. A Kálváriánál misét hallgattak, miközben szintén puska- és taracklővések hangzottak. Ezután a menet visszatért a nagytemplomhoz, majd feloszlott.

Bár a dolgozatom elején idézett forrásmunkák gyakran említik, hogy az egerszegi határjárás szokása egyedülálló az országban, mégis már az 1854-ben megjelent újságcikkek, s az azokat közlő Résző Ensel Sándor párhuzamosan írnak hasonló székelyföldi határkerülésről.²⁷ Az első közlések nyomán többen is foglalkoztak erdélyi határkerülő szokások gyűjtésével és közlésével. Ezeket a leírásokat Barabás László foglalta össze húsz évvel ezelőtt. A „Népismereti Dolgozatok”-ban megjelent cikkéből²⁸ kiderül, hogy a 19. század végén és századunk elején a Székelyföldnek még több mint tucatnyi falvában jártak nagyszombat éjjelén határt kerülni.

Az egész területen nagyjából egységes lefolyású népszokást Barabás részletesen elemzi. Öt fő mozzanatot különít el, amelyekből természetesen falvanként változóan el is maradhatott egyik-másik. Ezek a jellegzetes vonások a következők: 1. előkészületek; 2. gyülekezés és tisztségviselők megválasztása; 3. határkerülés és megcsapás; 4. fenyőágazás (vagy virágozás); 5. hajnalozás.

Ezeket a részleteket nagyobbrészt megtalálhatjuk az egerszegi határjárás esetében is.

1. Nyilvánvalóan szükség volt itt is bizonyos előkészületekre, különösen abban az időben, amikor a város még puskaporral, borral, stb. járult hozzá az esemény sikeres lefolyásához. Minden bizonnyal értesíteni kellett az állandó szereplőket (hangszeres résztvevők, zászlóvivő) is, és valamiképpen kihirdetni a határjárás tényét. Ezekről a részletekről adatközlőink nem szólnak. Valószínűsíthető, hogy a templomban történt a hirdetés, erre nézve azonban nincs adat. A későbbiekben a szervezés hivatalos formát öltött.
2. Már a gyülekezés idején folyik a hangos kur-

jongatás, lövöldözés, puskaropogtatás, éppen úgy, mint arról Barabás László is ír cikkében. A gyülekezés itt is a központban, a fő téren (piacon), ill. a nagytemplom előtt történt. Innen mentek be a résztvevők a templomba. A pap jelenlétében imát mondanak (egyres közlők szerint a Lorettói litániát!²⁹), és magukhoz veszik a „török zászlót”, más adatok szerint az imát és az áldást a pap mondta, amelyet a határjárók a kapitány felszólítására az oltár elé térdelve fogadtak. Borbély György írja a már említett Török világ Magyarországon c. cikkében³⁰, hogy kapitányuk, „az öreg erdőpásztor” (a megjelenés idején Kovács József) irányítja őket, köztük jár és rendet csinál. Külön tisztségviselő-választásról nincsenek nálunk adatok, a hangszeresek, előénekes, és a kapitány személye talán spontán adódott, s ameddig az érintettek részt vettek a határjárásban, addig szerepüket is megtartották. Törvényeket sem hirdettek, de a Kálváriáig a menettel tartó pap és a kapitány intette a résztvevőket, s ismeretes, hogy a káromkodás Egerszegen is tilos volt. Ez annál is természetesebb, minthogy a feltámadás éjjelen amúgy is illett (volna) ájtatosan viselkedni. Hogy e követelménynek a határjáró legények nem mindig feleltek meg, arról már volt, és még lesz is szó.

3. A menet elindult. (A Kálváriától már csak férfiak.) Kalapjuk mellé és fegyvereik csövéhez örökzöld puszpáng ágat dugtak. Útvonaluk Tölle Kálmán elmondása szerint a következő volt: Baross-liget – Besenyei hegy alja – Gálafej – Alsóerdő (az erdőszlak és az „ezeréves fa”) – Becsali felső kocsmáig. Kb. hajnali 4-5 óra tájban érkeztek meg, s itt a polgármester megvendégelte őket. Ezután a téglagyárnál volt ismét gyülekező, visszamentek a városba, és részt vettek a húsvéti szertartásokon. A határjelek megújítása, vagy akár csak felismerése, és a megcsapatás a közlő idejében már nem volt élő szokás, legfeljebb tréfás formában került rá sor.
4. Erdélyben a határkerülés összefonódott a fenyőágazással, vagy virágózással, amely a mi májusfa-állításunkkal rokon párválasztó szokás (részletesen nem térek ki rá), ugyanúgy, mint az utána, húsvét vasárnap éjjelen következő hajnalozás is, amely pedig a húsvéti locsolás egy formája.

Voltaképpen ez a legjelentősebb különbség a határjárás erdélyi és egerszegi szokása között. Az első három ismérv, ha nem is hasonlóan erőteljes formában, mint pl. a Nyárád-mentén az egerszegi, mezővárosi,

kissé már „polgárosodott” szokásból is kiérezhető. Nálunk azonban nincsen semmiféle utalás arra, hogy a határjáráshoz valamilyen formában párválasztó szokás-elemek kapcsolódtak volna. Talán nem is véletlen, hogy az országnak ebben a részében hamarabb „kiment a divatból”. Barabás László megfigyelései szerint a Nyárád és a Kis-Küküllő vidékén is a párválasztó vonások erősödtek a határkerülés rovására, s ezek az elemek tartották életben a legutóbbi időkig.

Egerszegen azonban már a múlt század közepén, vagy utolsó harmadában hanyatlásnak indult a határjárás szokása. Erre utal az, hogy a résztvevők száma egyre apadt (említés történik arról, hogy régen 80-100 ifjú s öreg is járta a határt, Gönczi könyvében 27 férfiút mutat a fénykép, Borbély György is „harmincz-negyven fegyveres ifjú legény”-ről ír, de Tölle Kálmán 1952-ben már azt mondta, „Tizen-huszan szoktak összejönni, ebből nyolc-kilenc volt a fegyveres”), hogy a vallásos jellegű motívumok lassanként elmaradtak, és az adatközlők beszámolóit is – amelyek idővel egyre inkább hiányosak, ellentmondóak, néha már kissé zavarosak is lettek – arra mutatnak, hogy a szokás tartalmilag kiüresedett.

Pesthy Pál a fentebb már idézett Zalaegerszeg multja és jelene című könyvecskéjében is panaszkodik erről: „Ez a kedves húsvéti szokás egyedüláll az egész országban. A tudomány és a szépirodalom egyaránt foglalkozott vele. Sajnos, az idők folyamán veszített eredeti komolyságából s vele a harmatos költészetéből is. Pajkos és kalandos elemekkel keveredett, a vágy azonban az, hogy a szokás ismét visszatérjen ősrégi tisztaságához.”³¹ A város fokozatosan megvonta a borra, ill. puszkaporra vonatkozó támogatást, sőt először 1907-ben a fegyverek, majd a sípok, dobok és egyéb zajos hangszerek használatát is megtiltotta.³² A század elején a felvonulás már inkább duhajkodásra emlékeztetett, mint akár határjárásra, akár pedig feltámadási körmenetre.

A háborúk alatt és között nem volt minden évben határjárás, de kisebb nagyobb kihagyásokkal az ötvenes évek elejéig élt a szokás a városban. Időnként a tűzoltóságot, a leventéket, majd a katonaságot is igyekeztek bevonni, hogy a hangulatot emelkedettebbé tegyék.³³ Az ötvenes években persze már teljesen megfosztották „klerikális” vonásaitól, inkább amolyan népnünpély számba ment.

Végül magától elhalt a határjárás, és ellent állt az eddigi újjáélesztési kísérleteknek is. Ennek valószínűleg az az egyik oka, hogy a városba a hatvanas évektől rengeteg távolabbról jött ember költözött, akiknek a szokás még annyit sem mondott, mint az akkori egerszegieknek. Másrészt a kor divatja szerint rendezett sok-sok felvonulás talán a régiek kedvét is elvette a hasonló multságoktól, az egyház pedig már a húszas- harmincas években sem vette jó néven a túlonúl

elvilágiasodott körmenetet.

Mára az idő múlásával és a lakosság átrétegződésével teljesen talaját veszítette ez a városi, de formáiban a paraszti vallásossággal rokon népszokás. Annak ellenére így van ez, hogy a szocialista rendszer bukása óta a városban ismét rendszeresebbek a feltámadási körmenetek, amelyeken fáklyákkal, zászlókkal egyre nagyobb tömeg vesz részt, ezért az útvonal is egyre hosszabb. Úgy tűnik, a magyaroknak elemi lelki szükségletük a felvonulás, amely még az egyre inkább individualizálódott vallásosság korában is sokakat vonz a katolikus egyház eme szertartásához.

A határjárás felújításának már csak azért sincs igazán értelme, mert az egykori útvonal, amely akkor a városon kívül, a szomszédos faluval közös határ men-

tén haladt, teljesen beépült, és városias külsőt öltött, Bazita pedig közigazgatásilag Zalaegerszeg része lett. A népszokás vallásos elemei a mai lakosok számára jobbra ismeretlenek, az utcán való lövöldözést is nehéz elképzelni, kirándulásra pedig sokkal alkalmasabb terepet találhatnak az egerszegiek, mint saját megszóított utcáik aszfaltját.

Fogadjuk el inkább, hogy ez az esemény, amely egy közjogi aktusból vált hosszú idő, talán több évszázad alatt mezővárosi népszokássá, mostanra múltunknak lett emlékezetre méltó darabja. Meséljünk róla gyermekeinknek, unokáinknak, oktassuk történelemórákon szűkebb pátriánk helytörténetének más jeles mozzanataival együtt. Így is megakadályozhatjuk végső feledésbe merülését.

Jegyzetek:

¹ GÖNCZI 1914, 245-247.

² BÁLINT 1937, 54-61.; BÁLINT 1976, 289-290.; DÖMÖTÖR 1974, 56-57; DÖMÖTÖR 1979, 103-104.; ÚJVÁRY 1991, 130-131.

³ GMA 116

⁴ GMA 544 és 547

⁵ PAKSA Katalin szóbeli közlése. A dallamról egy másolat a Göcseji Múzeumban is megtalálható ltsz.nélk.

⁶ MNT II. 1095-96.

⁷ Zalaegerszeg mezőváros és Balassa Gábor szombathelyi püspök közötti határvita ZML Régi lt.130. (1851)

⁸ Közli TAKÁCS 393-396.

⁹ TAKÁCS 1974. 393.

¹⁰ TAKÁCS 1974. 393.

¹¹ SZENTMIHÁLYI Imre gyűjtőnaplója 1959.03.06-tól. GMA 85

¹² SZENTMIHÁLYI Imre gyűjtőnaplója 1951.04.12. GMA 17

¹³ SZENTMIHÁLYI Imre gyűjtőnaplója 1959.12. GMA 85

¹⁴ FÜLÖP István gyűjtése 1952.03.06. GMA 116

¹⁵ FÜLÖP hivatkozása: Zeg. városi lt. 1851. 126.

¹⁶ VASS József: Húsvéti határjárás Szalában. Budapesti Visszhang 1954. 138-139.; uő. Hetilap 1854. 38. szám és Napkelet 1857. 399-403. Eredetjük az OSzK Hírlaptárában található ltsz.:1132 (Hetilap) és ltsz.: 930 (Napkelet). A Göcseji Múzeum mindkét cikkről fényképmásolatot őriz; leltári számuk 2312-2313, ill. 2310

¹⁷ SZENTMIHÁLYI Imre gyűjtőnaplója a Göcseji Múzeumban ltsz. nélk.1951. október 12. old.

¹⁸ A dallamról írt információk PAKSA Katalintól származnak. Ezúton is köszönet értük.

¹⁹ BORBÉLY György:Török világ Magyarországon. A zalaegerszegi határjárás. Magyar Paizs 1907. április 16. A

szező a cikk címe után megjegyzi: „Ezt 1899-ben irtam. A határjárás ma is meg van, de mind-mind szegényesebb csapattal. B.Gy.”

²⁰ SZENTMIHÁLYI Imre kéziratos gyűjtőnaplója GMA 17. Az adatközlő 1885.ben született és 1922-től 44-ig minden határjáráson részt vett, ő volt a sípos („furgulával kísérte az éneket”), 1951-ben és 59-ben gyűjtött tőle határjárásról anyagot Sz. I.

²¹ SZENTMIHÁLYI Imre gyűjtőnaplója 1951. augusztus 2. old.

²² SZENTMIHÁLYI Imre gyűjtőnaplója 1951. szeptember 9. old.

²³ SZENTMIHÁLYI Imre gyűjtőnaplója 1951. október 12. old.

²⁴ RÉSŐ 1866, 160-162.

²⁵ Zalamegye, 1905. ápr. 26.

²⁶ A „Fehérkép”-ként emlegetett Pieta szobor valószínűleg a 18.század elején készült. PESTHY Pál azt írja róla, hogy fogadalomból állították a régi vásártéren (ma Csány tér). A város fejlődése során többször áthelyezték, az 1900-as évek elején került a plébániatemplom kertjébe, ill. a kerítésbe építve (PESTHY 1931, 141-142.), majd onnan a templom belsejébe, ahol most is látható. A határjárásból visszatérők valószínűleg eredetileg ezt a szobrot kerülték meg mielőtt a Kálváriára értek. Amikor a szobrot máshová vitték, akkor kerülhetett az elbeszélésekbe az alsó-erdei Mária-kép, talán a 19. század végén.

²⁷ AGRICOLA [Jakab Elek]: Húsvéti határkerülés a Székelyföldön. Hetilap 1854. 35. szám címlap; Napkelet 1857. 399. és RÉSŐ 1866, 163-166.

²⁸ BARABÁS 1980, 203-216.

²⁹ Töllli Kálmán közlése, aki 1949-ig a határjárók egyik harmonikása volt. Lejegyezte FÜLÖP István. GMA 116.

³⁰ Ld. 19. jegyzet.

³¹ PESTHY 1931, 111.

³² Magyar Paizs, 1910. márc. 31. GYIMESI 1985, 229.

³³ Zalai Napló 1935., Zalamegyei Újság, 1942. április 7. GYIMESI 1985, 345.

Irodalom:

BÁLINT Sándor

1937 Húsvéti vallásos népszokásaink. Ethnographia XLVIII
1976 Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepok hazai és
közép-európai hagyomány világából. Budapest

BARABÁS László

1980 Tavaszi határkerülés a Nyárádmentén és a Kis-Küküllő
felső völgyében. Népismereti Dolgozatok. Bukarest

DÖMÖTÖR Tekla

1974 A népszokások költészete. Budapest
1979 Naptári ünnepek – népi színhátszás. Budapest

Göcseji Múzeum Adattára (GMA)

GÖNCZI Ferenc

1914 Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének
összevontabb ismertetése. Kaposvár

GYIMESI Endre, szerk.

1985 Zalaegerszeg. Dokumentumok a város történetéből.
Zalaegerszeg

A Magyar Népzene Tára (MNT)

1953 A Magyar Népzene Tára. II. kötet Jeles napok. Buda-
pest

PESTHY Pál

1931 Zalaegerszeg múltja és jelene. Zalaegerszeg

RÉSŐ Ensel Sándor

1866 Magyarországi népszokások. Pest

TAKÁCS Lajos

1974 Húsvéti határjárás 1761-es leírása. Ethnographia
LXXXV

